

EGY ŐSI CIVILIZÁCIÓ FORRÁSVÍDÉKÉN A séi neolitikus lelőhely

KOLONITS LÁSZLÓ¹

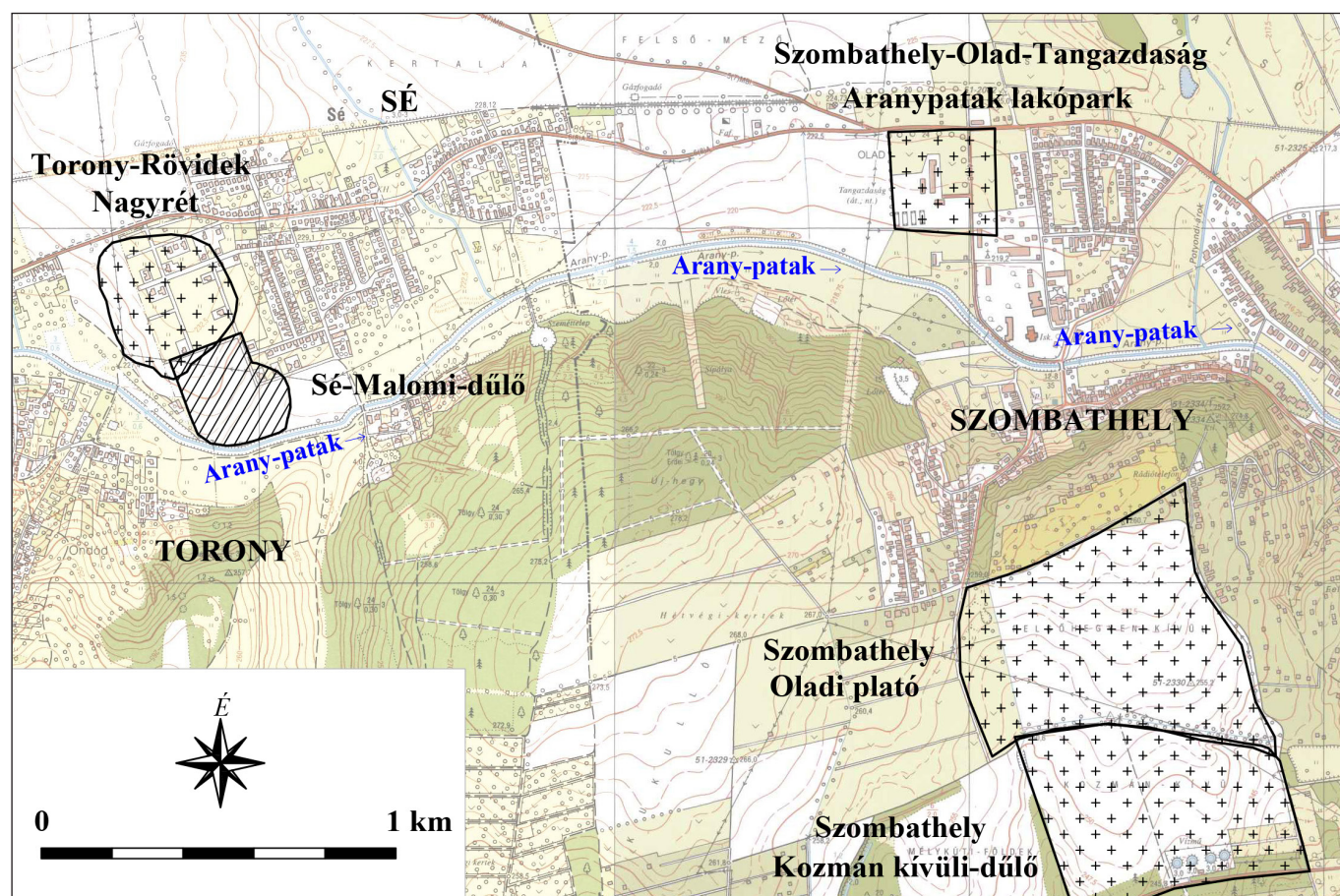
Magyar Régészet 11. évf. (2022) 2. szám, pp. 47–57. <https://doi.org/10.36245/mr.2022.2.2>

A Turismusverband Südburgenland, az Amt der Burgenländischen Landesregierung, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum és a Savaria Turizmus Nonprofit Kft. együttműködésében zajló ArcheON (INTERREG V-A AT-HU 121) régészeti és turisztikai projekt keretében 2019 és 2021 között három-három ausztriai, illetve magyarországi lelőhely kutatására került sor a történelmi Vasvármegye területén, a mai államhatár két oldalán. Ehhez kötődően éledt újjá a séi Malomi-dűlő neolitikus lelőhelyének közel két és fél évtizede szünetelő terepi kutatása. A feltárásokhoz kapcsolódóan turisztikai programokra (10. kép), beruházásokra is sor került.

Kulcsszavak: késő neolitikum, lengyeli kultúra, település, körárokrendszer, Vas megye

ELHELYEZKEDÉS, KÖRNYEZETI VISZONYOK

Sé község Nyugat-Magyarországon, Vas megyében, Szombathely nyugati peremén terül el, a mai osztrák határtól 6 km-re (1. kép). A Malomi-dűlő nevét a ma lakóépületként hasznosított malomról kapta. Természetföldrajzilag a Nyugat-magyarországi peremvidék nagytáj, az Alpokalja középtáj és a Pinka-sík

1. kép. Az Arany-patak völgyének keleti szakasza (készítette: Seres Viktor)

¹ Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, e-mail: kolonits.laszlo@savariamuseum.hu

kistáj területén helyezkedik el. A lelőhely déli szélén kelet felé futó Arany-pataktól északra egy fennsík jellegű terület húzódik a Kőszegi hegységig. Viszonylagos közelsége az Atlanti-óceánhoz és az Adriához az éghajlatra is rányomja bélyegét, mely mérsékelt hűvös, mérsékelt nedves. Hazánk legcsapadékosabb területeihez tartozik, vízhálózata sűrű, ritka a nyári aszály. Az Alpok közelsége miatt az uralkodó széljárás az északi. A környék jellemző talajtípusa a barna erdőtalaj, természetes növénytakarója a zárt erdő (DÖVÉNYI 2010, 361–364; KÁROLYI 2018, 28–32).

KUTATÁSTÖRTÉNET

Az elsősorban a (Kr. e. 5000–4300 körül virágzó, késő neolitikus) lengyeli kultúra kialakuló fázisához köthető séi lelőhely 1971-ben vált ismertté. Az első ásatást 1973-ban Károlyi Mária indította, aki 1974-ben újabb szelvényt nyitott. Ezt követően csatlakozott a kutatáshoz Kalicz Nándor az MTA Régészeti Intézetétől. A körárok első részletei 1975-ben kerültek napvilágra, majd az 1980-ig tartó ásatási szezonok keretében feltárták a lelőhely mintegy 10%-át. 1990-ben újabb szelvényt nyitottak, 1995–1996-ban pedig az árkok határolta területet vágta át egy szondával. Az ebben előkerült jelenségek többsége a vonaldíszes és a lengyeli kultúrához sorolódott, de előkerült egy középső rézkori hosszúház, némi kora bronzkori kerámia, három kora vaskori gödör, a római villa fala és egy Árpád-kori kemence (KÁROLYI 2018, 39–40; SM RA² 1239-97). A lelőhelyet 1991-ben a Művelődési és Köznevelési Minisztérium „történeti régészeti jelentőségű védett területté” nyilvánította, 2004-ben pedig kiemelt védeltséget kapott a Kulturális Örökség-védelmi Hivaltól (SM RA 1535-03; 1760-04).

A legújabb kutatások terepi munkái 2020. szeptember 7-én a terepbejárással vették kezdetüket, majd szeptember 9-én, a magnetométeres mérésekkel folytatódtak. Szelvényünk feltárását szeptember 21. és október 21. között sikerült abszolválni. Ezzel párhuzamosan a múzeum önkéntes fémkeresősei több késő római fémleletet találtak. A talajradaros vizsgálatra november 4-én került sor.

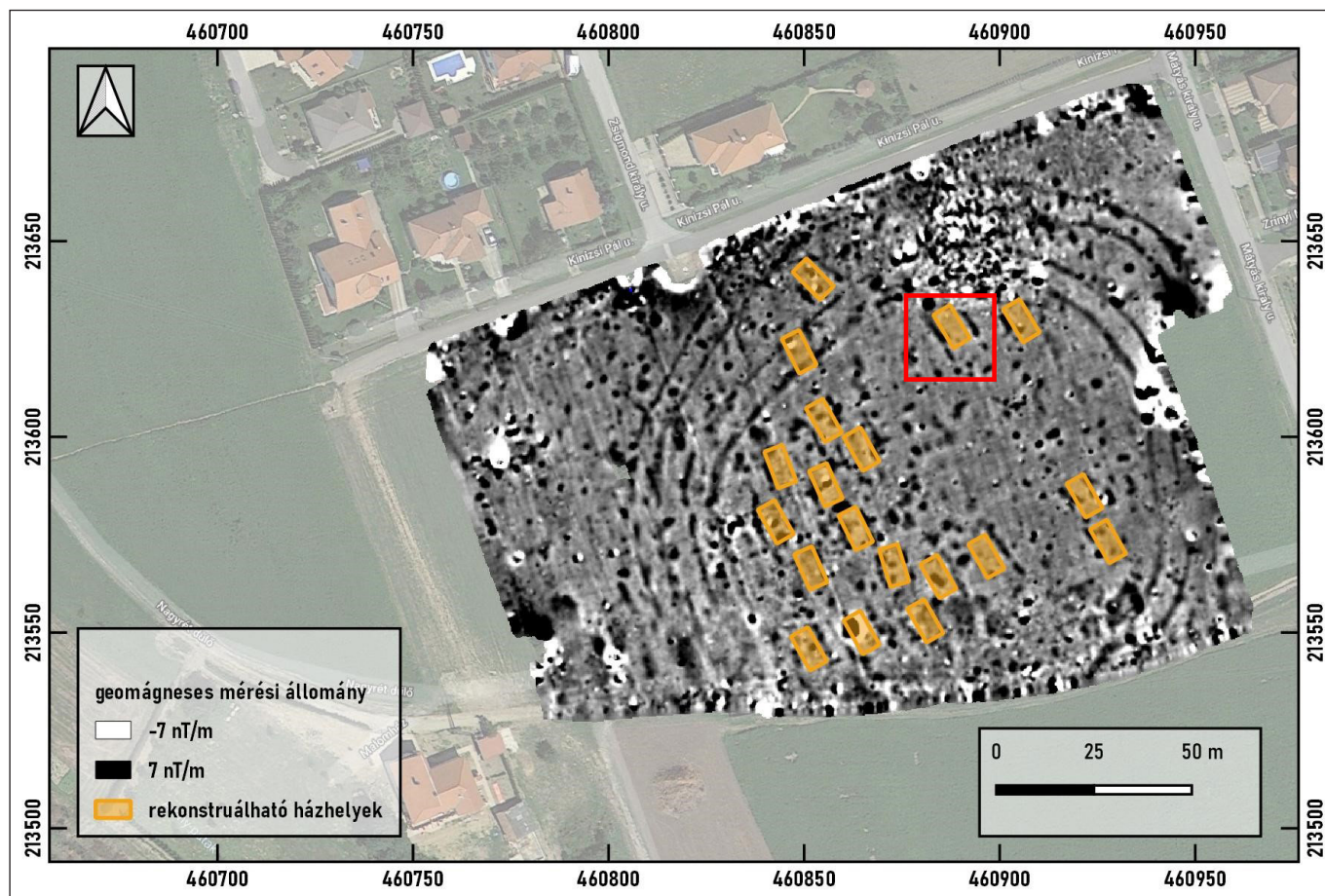
A GEOFIZIKAI KUTATÁS

24 188 m²-en végeztünk magnetométeres felmérést, míg talajradar segítségével ugyanezen terület 7 149 m²-es részletét vizsgáltunk át. Kiderült, hogy a lengyeli településhez kötődő – korábbi kutatásból ismert – kettős körárok körül még egy kettős körárok húzódik. Az árkok által körbevett területen rendkívül intenzív a régészeti fedettség, kívül árnyalatnyival kisebb. Nagy számban figyelhetők meg Längsgrubék, az egykori házak hosszanti oldalait kísérő gödörpárok. Ezek alapján több egykori házhely azonosítható, melyek közül kettő szuperpozícióban van a körárkokkal. Az északi részen újkori bolygatás nyoma figyelhető meg, amely a korábbi feltárások egyik helyszínével azonosítható (2. kép).

AZ ÁSATÁS

Szelvényünk elhelyezésekor igyekeztünk elkerülni a számos korszak által erősen bolygatott, illetve a korábban már megkutatott részeket. Végül egy olyan épület maradványait céloztuk meg, mely formailag a középső neolitikus időszak hagyományait őrzi. Kutatásunk elsődleges célja a kora lengyeli időszak tanulmányozása volt, így – utólagosan igazolódott – helyszínválasztásunk merésznek számított. A nagyjából 10×20 m-es épületmaradványból csak egy reprezentatív részlet megkutatására volt lehetőségünk. A 12×2 m-es szelvény adott helyen való elhelyezésének több oka is volt (2, 14. kép). A mérések alapján úgy tűnt, hogy itt található a 2020/4. számú nyugati Längsgrube (13. kép) két elkülönülő része. A kijelölt szelvényünkkel éppen meg tudtuk kutatni az épület relatív kronológiai viszonyát a 2020/3. számú gödörrel (12. kép). Abban csak reménykedhettünk, hogy a gödör nem valamely későbbi időszak hagyatéka. A szelvényünk déli falának metszenie kellett volna egy, a házhoz tartozónak vélt oszlophelyet is, illetve vágta a 2020/2. számú keleti Längsgrubét (11. kép). A vékony humuszból 1×1 m-es négyzethálóban gyűjtöttük a leletanyagot. Finom bontóeszközökkel, aprólékosan haladva, a leleteket helyben dokumentálva mélyültünk

² A Savaria Múzeum Régészeti Adattára.

2. kép. A geofizikai felmérés és a rajta látható épületek (készítette: Stibrányi Máté)

(3, 4. kép). A régészeti jelenségekben az aprólékos metódus ellenére sem lehetett rétegeket elkülöníteni. A leleteket mesterségesen kialakított dokumentációs felszínek szerint dokumentáltuk, nem készítettünk kézi rajzokat, mindet mérőállomással mértünk fel.

3. kép. A humusréteg bontása 1x1 m-es négyzethálóban (fénykép: Kolonits László)

4. kép. Elértük a régészeti jelenségek szintjét (fénykép: Kolonits László)

A KERÁMIALELETEK

A szinte porcelán minőségű finomkerámia jellemző típusai az S-profilú csészék, a tálak és a vállas edények; nem ritka a milliméteres vastagságú „tojáshéjkerámia”. A durva kerámia – fazekak, tárolóedények – kavicsos agyagból készült. Rendre előkerülnek különféle kanalak is. A miniatűr edények és a kerámiagolyók játék-

5. kép. A séi lelőhely korábbi ásatásairól származó festett kerámiaedények (fénykép: Tárczy Tamás; Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum)

ként funkcionálhattak. A kerámiaanyagra a redukív égetés jellemző (KALICZ 1998, 62–63; KÁROLYI 1982). A díszítésben nagyon ritka a bemélyített motívum: karcolt vonaldísz, körömbenyomkodás. A finom kerámiát szinte minden esetben égetés utáni festéssel dekorálhatták (KALICZ 1998, 63–65). A változatos színű díszítmények a kultúra igazi különlegességei, melyek a mai ember számára is esztétikai élményt nyújtanak (5. kép). Károlyi a díszítésben nyolc csoportot különített el; a különféle geometrikus és stilizált ornamensek mellett unikum a textilnyomatos minta. A gazdagon festett edények ünnepi alkalmakra készülhettek, a kor embere számára üzenetet hordozhattak (KÁROLYI 2011, 123–172). A 2020. évben végzett ásatáson viszonylag kevés festett töredék került elő, inkább a mélyebb talajréte-

gekből. A színek közül csupán a vörös és a sárga fordult elő, a legjellegzetesebb pedig az edényperemek vörös festése volt.

PLASZTIKUS ÁBRÁZOLÁSOK

Sé másik különlegessége az agyagból formált emberábrázolások, úgynevezett idolk nagy száma. A művészeti remeknek tekinthető szobrocskák helyi jellegzetességei alapján az őskorkutatás elkülönítette a séi típust, mely számos környező országban is előfordul. A lelőhelyről korábban 141 idol került elő, de a 2020/4. objektumban napvilágot látott egy újabb töredék (6. kép). Az általában 2 és 25 cm közötti, zömmel fiatal nőt ábrázoló szobrocskák jellemzően darabolva kerülnek elő, ami egy rituálé keretében történhetett meg, vagy a rítust követő deszakralizáló fázisban. Az 1976-ban talált, gondosan kidolgozott darab a séi Vénusz nevet kapta (7. kép). A séi idolk átmenetet alkotnak a balkáni és a közép-európai formák között. Kerek fejükön bekarcolással jelezték a haját, a szemöldököt és a szemeket, az orrot kis bütyök jelzi, szájat viszont csak nagyon ritkán ábrázoltak. A nyak hosszú, a derék karcsú, a keblek formásak, a karokat csak vízszintes csontok jelezték, a fenék kerek, a lábak elnagyoltak. A feltehetőleg termékenység rítusokhoz használt szobrokat jellemzően vörössel festették, amely az élet, a vér színe. Sok esetben karcollással ruházati elemeket (öv, kötény, szoknya), ékszereket (nyaklánc) tüntettek fel rajtuk (KALICZ 1998, 65–73; KÁROLYI 2018, 56–75). Utóbbiak kézzel fogható elemei a séi ásatásokról is előkerültek gömbös agyag-, illetve hengeres kögyöngyök formájában (KÁROLYI 2004, 18). 1978-ban találtak egy különleges, emberalakos edényt (7. kép). A 30 cm

6. kép. A 2020/4. objektumból előkerült idoltöredék (fénykép: Tárczy Tamás; Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum; leltári szám: Ő.2021.4.163)

7. kép. A séi Vénusz és az emberalakos edény (fénykép: Tárczy Tamás; Savaria Megyei Hatóköri Városi Múzeum; leltári szám: Ó.81.1.4447–4448)

magas alkotás egy gödör mélyén feküdt; gondos elhelyezése áldozatra utal. Hasonló edény töredéke előkerült még Sében, Sormáson, az ausztriai Eggendorf am Walde lelőhelyen, illetve a horvátországi Brezovljaniban (KALICZ 1998, 72–73; KÁROLYI 2018, 62–63, 309–311).

Önálló állatplasztikák nincsenek, de edényekre applikált díszítményként előfordulnak állatfejek, madarábrázolások (KALICZ 1998, 73). A 2020/2. objektumból újabb szarvasmarhafejes töredék került elő (8. kép), amihez hasonlók – legalább három – a korábbi ásatásokról is ismertek. A 2020/3. számú gödörben leltünk egy edénypemre ültetett, letört fejű madárplasztikát (9. kép). A leletet humorosan csak Nestór-serlegnek neveztem az ásatási naplóban. A korábbi séi ásatásokon is előkerült két hasonló figura (KÁROLYI 2018, 128, 171–172, 231, 235). Érdekesség, hogy mindegyiknek hiányzik a feje, ellentétben a morvaországi Boskovštejnől ismert darabbal (PODBORSKÝ & ČIŽMÁŘ 2008, 215).

8. kép. A 2020/2. objektumból előkerült szarvasmarhafej-applikációval ellátott edénytöredék in situ (fénykép: Lelkes Ákos; Savaria Megyei Hatóköri Városi Múzeum, leltári szám: Ó.2021.4.290)

9. kép. A 2020/3. objektumból előkerült madárapplikációval ellátott edénytöredék in situ (fénykép: Lelkes Ákos; Savaria Megyei Hatóköri Városi Múzeum, leltári szám: Ó.2021.4.20)

EGYÉB LELETEK

Az ismeretlen rendeltetésű, csillag alakú tárgyak egy-egy példánya rendre előkerül lengyeli környezetben is. A séi lelőhelyről eddig egy darab volt ismert (KALICZ 1998, 73; KÁROLYI 2018, 109), de egy töredék 2020-ban is előkerült. A korábbi zoológiai leletek közül csupán a 24. objektum feldolgozása készült el, melyben a szarvasmarha mellett őz-, gímszarvas-, mezei nyúl- és hódcsontok rejtettek (KÁROLYI 2018, 34). Az új feltáráson lelt régészeti állattani leletanyag – csontok, csontszközők és kagylók – feldolgozása folyamatban van. Szelvényünkben az aprólékos metódusnak köszönhetően szép számmal kerültek elő – döntően bakenyi radiolaritból és teveli tűzkőből készült – pattintott kőeszközök, ami rácsfol az alacsony számukkal kapcsolatos korábbi felvetésekre. Az egyik legszebb kőeszközünk viszont egy rézkori szórvány nyílhegy volt.

10. kép. Az ásatás bemutatása a helyi – séi és toronyi – általános iskolásoknak (fénykép: Balázs Péter)

A KÖRÁRKOK

A körárkok megjelenése középső neolitikus vonaldíszes kultúrához kötődik, de csak a lengyeli időszakban váltak meghatározó kulturális elemmé. A késő neolitikumból közel 150 körárkot ismerünk, ezek közül a legkorábbi pedig éppen a séi, illetve a sormási lehet (P. BARNA 2017, 156–160). Magyarországról és Szlovákiából is 20 feletti árkot azonosított a kutatás, de több előkerült Morvaországban is. Az elterjedés centruma Alsó-Ausztria, ahol a komplexumok nagyjából harmada fekszik, amiket ott Kr. e. 4850–4500 közöttre kelteznek. Az árokrendszerek készítésének hagyománya egyfajta kultúrákon átívelő ideaként terjedt át a lengyeliekkel határos területekre, majd 200–300 évvel később megszűnt (KOVÁRNÍK 2008, 25–27; NEUBAUER 2017, 276–297).

A körárkok mindegyike egyedinek tekinthető; előfordulhatnak a települések középpontjában, de azok periferiáin is (LENNEIS 2017, 267–269). Nemcsak a gyakoriságukban, de a kivitelükben is vannak regionális különbségek. A Dél-Dunántúlon előkerült struktúrák nagyobb méretűek és jóval összetettebb szerkezetet mutatnak (BERTÓK & GÁTI 2014, 17–21). Ausztria területén elkülöníthetők az átlagosan 40–50, 60–90 és 100–120 m átmérőjű szimpla, dupla és tripla körárkok (NEUBAUER 2017, 287–293). Az osztrák rendszerbe jól illeszkedik Vas megye másik – Ikervár határában található – körárkos struktúrájára. A nagyjából 70×85 m kiterjedésű, két árkos komplexum belsejében három koncentrikus paliszád található. A lelőhely kutatása – geofizikai felmérés, fúrások – folyamatban van.

Az újonnan előkerült séi külső kettős árok a belsőkhöz hasonló szerkezetű, ugyanolyan formán paliszáddal ellátva, de azokkal nem mindenhol húzódik párhuzamosan (2. kép). Ez kronológiai eltérésekre utalhat, esetleg arra is, hogy a külső árokpár csak a belső betemetése után létesült, azaz adott időszakban mindig csak két-két árok funkcionálhatott. A négy vagy több árokból álló struktúrák amúgy sem gyakoriak, a lengyeli területekről például a felvidéki Biksádról (Cífer) és a Dél-Dunántúlról ismerünk ilyeneket, illetve a tűzdelt szalagdíszes kerámia kultúrájának területéről, Szászországból (NEUBAUER 2017, 288). A séi árkok V átmetszetűek, úgynevezett *Spitzgruben* formát mutatnak. A belső 3 m széles, 2,5 m mély; tőle 7 m-re fut a külső, 2 m széles, 1–1,2 m mély árok, melyek a paliszáddal együtt nagyjából 15 m-es „védművet” alkotnak. Északkeleten egy bejárat található, északon egy híd jelenlétére lehet következtetni (KALICZ 1998, 58–59; KÁROLYI 2004, 60–61; 2018, 44–48). A belső árokpár átmérője nagyjából 120 m, az általuk kerített terület pedig 1 ha környékén lehet. A külső árokpár átmérője körülbelül 160 m, az egész struktúra kiterjedése pedig 2 ha.

A több ezer köbméter föld megmozgatását igénylő körárkok rendszerek funkciójának meghatározása a mai napig viták kereszttüzében áll. Adottságaik a védelmi funkciót a legtöbb esetben kizárják (NEUGEBAUER-

MARESCH 1995, 88–90; BERTÓK & GÁTI 2014, 20); árulkodó az is, hogy belsejük általában üres. A séi lelőhelyen az árkok között nagyszámú telepjelenség került elő, ezeket azonban Kalicz a körárkok időszakánál némileg fiatalabbnak gondolta. Ezt igazolja, hogy a házak ráhúzódnak a körárkokra; ausztriai példák alapján a települések akár 100–200 évvel is túlélhetik azok betemetését. Kézenfekvő, hogy az árokrendszerek feladata egy *temenos*, szent hely kihasítása lehetett a profán világból, ahol időnként akár több közösség tagjai is találkozhattak bizonyos (társadalmi) rítusok elvégzésére. A rituális alkalmazásra utalhatnak a körárkok térségében csoportosuló különleges leletek is. Egyre több esetben válik valószínűvé az árokrendszerek asztronómiai tájolása, amely az agrárrítusokhoz kapcsolódhat, így azok akár kalendáriumként is funkcionálhattak (KALICZ 1998, 57–62; NEUBAUER 2017, 276–297).

A LELŐHELY

A Malomi-dűlő több szempontból is különleges helyet töltött be saját korában, és unikális szereppel bír a közép-európai őskorkutatásban is. Ez volt az elsőként felfedezett lengyeli körárkok Magyarországon, Vas megye területén pedig itt került elő első ízben festett lengyeli anyag. A lelőhely névadójává vált a lengyeli kultúra legkorábbi fázisának és egy idoltípusnak is. A település a lengyeli kultúra kialakulási területén található, egyike a negyedszáz ismert legkorábbi lelőhelynek, körárka pedig szintén a legelsőek közé sorolható. Sé különleges helyzetére utal az idolkok nagy száma. Ebből a szempontból a séihez mérhető a morvaországi Těšetice-Kyjovice, a burgenlandi Unterpullendorf (Alsópulya), illetve a szombathelyi Oladi plató, ahol 2005 és 2008 között száz környéki szobrocskát találtunk (ILON 2011b; KALICZ 2007, 13; KOVÁRNÍK 2008, 26).

A séi lengyeli telep a maga 6–7 ha-os kiterjedésével közepes méretűnek számít (KALICZ 1998, 57). A magnetométeres kutatások által érintett részén körülbelül húsz hasonló tájolású házhely között a hétköznapi élethez szükséges tárolóvermek, szemetesgödörök és kemencék helyezkednek el. Károlyi beszámol jellemző kútszerű gödrökről is, melyek szintén a rituális szférához kapcsolódhattak (KÁROLYI 2018, 51), és az sem kizárt, hogy a körárkokkal egykorúak lehetnek.

A település kapcsolatai legjobban a könyersanyagok alapján tanulmányozhatók, melyek elsősorban a Kőszegi-hegység, a Vashegy, a Borostyánkői-hegység és a Bakony vidékéről származnak, de egyes kövek több száz kilométer távolságból érkeztek. Kimutatható a Borostyánkőút előzményének szerepe is: Sé közvetítő szerepet játszott a balkáni területek és Közép-Európa között. Ennek jegyében jelentek meg az Adria-melléki Danilo- és Hvar-kultúra kerámiatöredékei lelőhelyünkön, illetve ehhez köthető a séi idoltípus széleskörű elterjedése is (KALICZ 1998, 69; KÁROLYI 2018, 34, 49).

KRONOLÓGIA

A Károlyi-féle relatív kronológiában az 1–2. horizont a vonaldíszes időszakot, a 3. a kora lengyeli fázist – a kutatásban a lengyeli kultúra séi, formatív vagy Ia fázisa –, a 4–5. a további lengyeli időszakokat, a 6. pedig a Balaton-Lásinja-kultúra maradványait fedi (KÁROLYI 2018, 50). A séi lengyeli település előzményei közé sorolható a közvetlen szomszédságában, ugyancsak az Arany-patak északi teraszán elhelyezkedő Torony–Rövidek vonaldíszes lelőhely, ahol 2007-ben három hosszúházat is feltártunk (ILON 2011a; 2013). A lengyeli település életének lezáródása vitatott. Kalicz szerint a séi népesség Kr. e. 4700 körül elhagyta a területet és a 2 km-re fekvő Oladi platóra telepedett át (KALICZ 2007, 14); Károlyi viszont a szórványleletek között kései lengyeli töredékeket is felfedezett (KÁROLYI 1992, 48–58; 2018, 50). Akár áttelepült a séi lakosság egy része vagy egésze az Oladi platóra, akár nem, a két

11. kép. A 2020/2. objektum (keleti Längsgrube) DOF-7 számú leletrétege (fénykép: Lelkes Ákos)

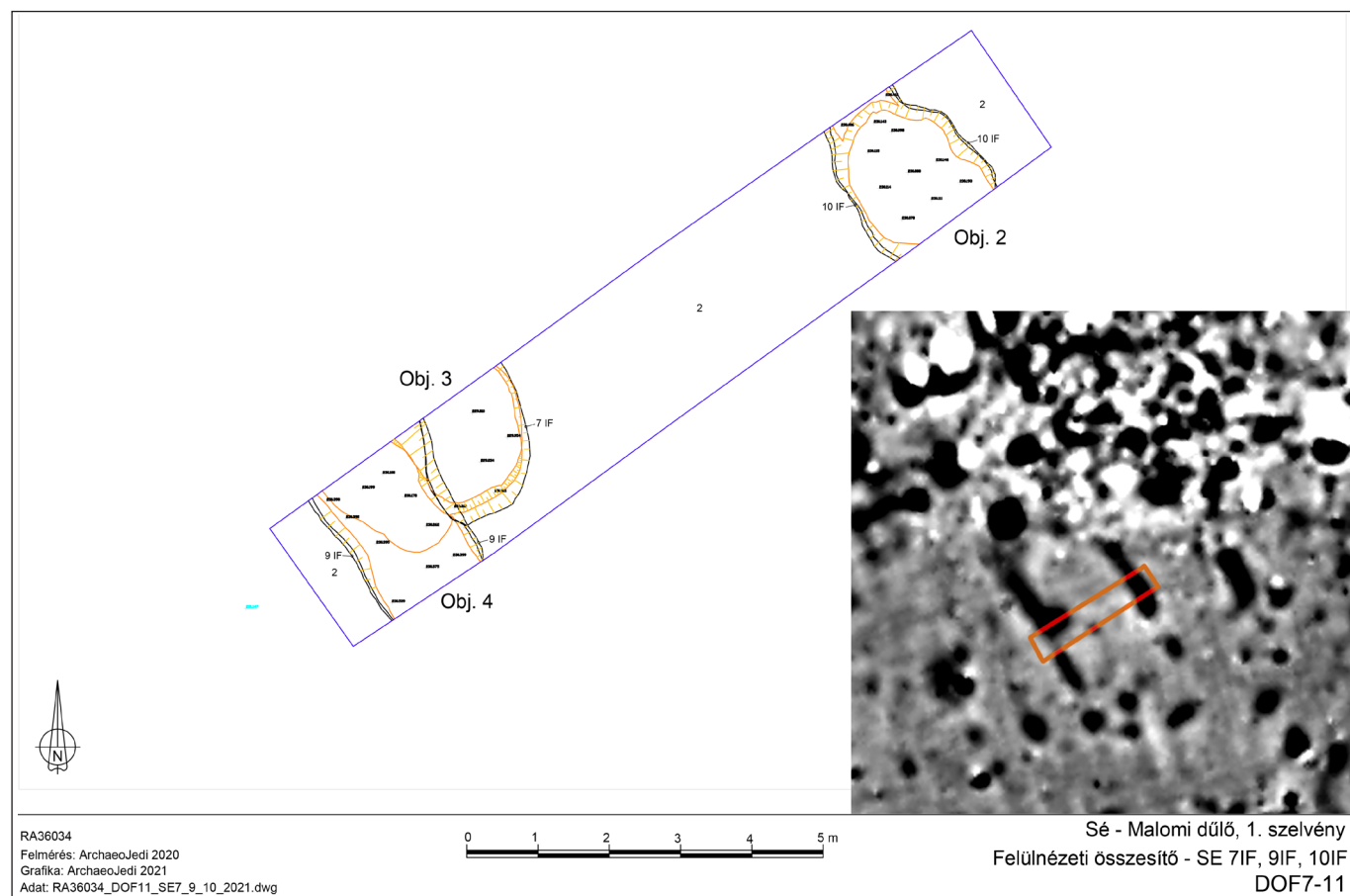

12. kép. A 2020/3. objektum (a gödör) DOF-9 számú leletrétege (fénykép: Lelkes Ákos)

13. kép. A 2020/4. objektum (nyugati Längsgrube) DOF-6 számú leletrétege (fénykép: Lelkes Ákos)

lelőhely között kapcsolatot kell feltételeznünk. A népesség helyben való kora rézkori (lengyeli III. időszak) továbbélése egyértelműen megfogható a szombathelyi Aranypatak lakópark, illetve a dozmati víztározó területén feltárt, alapárkos épületeket is felvonultató településeken (1. kép).

14. kép. A 2020-ban feltárt szelvény rajza és helye a geofizika kiemelt részletén (készítette: ArchaeoJedi és Kolonits László)

Az első séi ^{14}C adat 2002-ben készült a debreceni Atomkiban. Erről annyit tudunk, hogy a korai lengyeli anyagból származó egyetlen faszénminta alapján végzett vizsgálat a Kr. e. 6. évezred utolsó negyedére mutat (KÁROLYI 2003, 272). A 2021-ben, a mannheimi CEZA laborban végzett radiokarbon vizsgálatok keretében mindhárom régészeti jelenségből (11–15. képek) két-két mintát mérettünk állatsontból. A két

15. kép. A szelvény drónfotója (fénykép: Iszak Dávid)

Längsgrube kalibrált adatai 68%-os valószínűséggel 4882–4730 BC közé kelteződtek, míg a gödör eredményei igazolták a relatív kronológiai megfigyeléseinket, mivel azok több évtizeddel korábbi idősokra mutatnak.

JÖVŐBELI FELADATOK

A lelőhely kutatásában az egyik legfontosabb feladat a geofizikai mérések folytatása a déli és délkeleti területeken. Fontos lenne geológiai fúrásokat végezni az árkokat több vonalban keresztezve. A körárkok relatív és abszolút kronológiai viszonylatrendszerének tisztázásához pedig egy olyan ásatási szelvény megnyitását tartjuk szükségesnek, amely mind a négy árkot és a hozzájuk kapcsolódó paliszádokat is átvágja, lehetőleg egy olyan helyen, amely minél inkább mentes a későbbi korok bolygatásától.

HIVATKOZOTT IRODALOM

P. Barna, J. (2017). *The Formation of the Lengyel Culture in South-Western Transdanubia*. Archaeolingua Series Maior 39. Budapest: Archaeolingua.

Bertók, G. & Gáti, Cs. (2014). *Régi idők – új módszerek. Roncsolásmentes régészet Baranyában 2005–2013*. Budapest: Archaeolingua.

Dövényi, Z. (ed.) (2010). *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Ilon, G. (2011a). Torony–Nagyrét-dűlő. Torony–Nagyrét-Flur. In Farkas Cs. (ed.), *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas* (pp. 23–28). Őskorunk / Prähistorie Bd. 3. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Ilon, G. (2011b). Szombathely–Oladi plató. Szombathely–Oladi Plateau. In Farkas Cs. (ed.). *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas* (pp. 41–45). Őskorunk / Prähistorie Bd. 3. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Ilon, G. (2013). The Transdanubian Linear Pottery Culture in County Vas: Recent Finds and Findings. In Anders A. & Kulcsár G. (eds.). *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday* (pp. 133–146). Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies I. Budapest: Prehistoric Society – Eötvös Loránd University – L'Harmattan.

Kalicz, N. (1998). *Figürliche Darstellung und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns*. Archaeolingua Series Minor 10. Budapest: Archaeolingua.

Kalicz, N. (2007). Az őskori agyagszobrászat kezdetei a Nyugat-Dunántúlon (Kr. e. 6000–Kr. e. 3000). Die Anfänge der urgeschichtlichen Tonstatuetten in West-Transdanubien (6000 v. Chr.–3000 v. Chr.). The beginning of prehistoric figurine making in Western Transdanubia, Hungary (6000–3000 BC). In Ilon G. (ed.), *Százszorszépek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon. Die Wunderschönen. Menschendarstellung in urzeitlichen Westungarn. Wonderful Beauties. Human Representations in Prehistoric Western Hungary* (pp. 8–42). Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Károlyi M. (1982). *Az újkőkori falu. Das neolithische Dorf*. Szombathely: Savaria Múzeum.

Károlyi, M. (1992). *A korai rézkor emlékei Vas megyében. The Early Copper Age in County Vas*. Őskorunk I. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Károlyi, M. (2003). Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. *Vasi Szemle* 57(3), 271–288.

Károlyi, M. (2004). *Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. Ancient Cultures of Savaria before the Romans*. Szombathely: Delta Univerzál.

Károlyi, M. (2011). A Sé–Malomi-dűlő neolitikus település festett kerámiájának díszítési rendszerei. The ornamenting system on painted pottery in the Neolithic settlement at the Sé – Malomi slope. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 34(1), 123–172.

Károlyi, M. (2018). *A kozmikus parancs. A séi kőkori település vallásos művészete. The Cosmic Command. The Religious Art of the Neolithic Settlement at Sé (Western Hungary)*. Szombathely: Magánkiadás.

Kovárník, J. (2008). Letecká a rondelová archeologie. Luftprospektion und Kreisanlagenarchäologie. Aerial and Rondel Archaeology. In Z. Čížmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné. Leben und Tod in der Jungsteinzeit. Life and Death in the New Stone Age* (pp. 24–29). Brno: Ústav archeologické památkové.

Lenneis, E. (2017). 3.1.1. Interne Bebauungsstrukturen der Siedlungen. In Lenneis, E. (ed.). *Erste Bauerndörfer – älteste Kultbauten. Die Frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich* (pp. 267–269). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Neubauer, W. (2017). 3.2.1. Kreigrabenanlagen (4850/4750–4650/4500 BC). In Lenneis, E. (ed.). *Erste Bauerndörfer – älteste Kultbauten. Die Frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich* (pp. 276–297). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Neugebauer-Maresch, Chr. (1995). Mittelneolithikum: Die Bemaltkeramik. In E. Lenneis, E., Neugebauer-Maresch, Chr. & Ruttkay, E. *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. (pp. 57–107). Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 102/103/104/105. St. Pölten–Wien: Verlag Niederösterreichisches Pressehaus.

Podborský, V. & Čížmář, Z. (2008). Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plasiky. Schatzkammer der mährischen Neolithikums oder die Schönheit der urzeitlichen Plasik. The Treasure of the Moravian Neolithic, or the Beauty of Prehistoric Sculpture. In Čížmář, Z. (ed.). *Život a smrt v mladší době kamenné. Leben und Tod in der Jungsteinzeit. Life and Death in the New Stone Age* (pp. 154–235). Brno: Ústav archeologické památkové.

Interreg
Austria-Hungary
European Union – European Regional Development Fund
ArcheON

